

Anne Scott Sørensen

Opdragelsen, læsningen og kønnet hos Rousseau

I de senere års litteratur- og kulturkritik har der ikke mindst under indflydelse af den dekonstruktive bølge været sat fokus på begrebet læsning ud fra mange forskellige synsvinkler: hvad læser vi, hvordan læser vi, hvorfor læser vi? Ja, selve begrebet læsning har bredt sig som en generaliseret beskrivelse af en (post)moderne måde at forholde sig til sin omverden på, og læsningen er omvendt blevet anskuet som et kulturelt fænomen, forankret i vores individuelle som kollektive dannelseshistorie, i moderniteten og opbruddet herfra. Som en konsekvens heraf er læsning også blevet et aktuelt pædagogisk og moralsk emne, her iblandet spørgsmål som forskellige genrers og mediers rolle, børns og unges læsekompetencer m.v.

Diskussionen er imidlertid ikke så ny endda. En af de første, som beskæftigede sig med dette kompleks, og som relaterede det eksplicit til moderniteten som vilkår, var J.J. Rousseau i *Emile – ou de l'éducation* fra 1762.¹ Eller måske skulle jeg netop her ekspliciterer, at det er sådan, jeg i det følgende vil »læse« det værk, der netop for 200 år siden udkom første gang på dansk.² I den mellemliggende tid har det ført et rigt efterliv i utallige genfortolkninger, for nylig bla. af så autoritative fortolkere som J. Derrida, P. de Man og M. Jacobus. Det er blevet læst som et værk, hvor det moderne menneske og den moderne køns karakter mere end noget andet sted er blevet kodificeret gennem forestillingen om den naturlige opdragelse; men også som et forførerisk værk, der leger med sin læser, og hvis status og betydning har været omstridt. På én gang en videnskabeligt anlagt afhandling og en romanagtig jeg-fortælling synes det selv en udtømmelig kilde til ny-læsninger, hvilket Rousseau da også selv nærmest paranoisk forudså i sit forord.

Rousseau som naturvejleder

I slutningen af 1700-tallet omsattes oplysningens projekt i en omfattende opdragelseslitteratur, der bidrog til at designe det moderne, sekulariserede men-

neske mellem natur og kultur. Rousseau skabte med *Emile* det autoritative udkast, som alle senere dannelseskoncepter og pædagogiske strømninger langt ind i det 19. århundrede tog afsæt i. Ifølge forfatterens egen opfattelse, så er *Emile* da også én af de første bøger, som systematisk beskæftiger sig med »den kunst at danne mennesker«,³ som han skriver i forordet – en indtil da forsømt opgave, også inden for oplysningslitteraturen, der med undtagelse af J. Locke kun havde beskæftiget sig med opdragelsen som et folkeretsligt problem, som en del af naturretten. Det er en forsømmelse, som Rousseau sætter sig for at råde bod på i sin afhandling, som han kalder den, med de såvel systematiske betragtninger som praktiske anvisninger.

Allerede i forordet støder vi ind i de for værket og for Rousseau så karakteristiske paradokser. For hvordan kan opdragelsen være en kunst og samtidig følge »naturens vejledning«?⁴ Og hvordan kan en videnskabelig afhandling være både systematisk og praktisk? Når den i øvrigt snarere viser sig at være en fiktion, lagt i munden på Rousseaus talerør Jean-Jacques, der qua fornavnet fremstår som en del af, men netop ikke som helt identisk med sin forfatter. Denne fortæller er mentor for værkets titelfigur Emile og beretter om hans opvækst og udvikling fra dreng til mand (1. – 4. bog) og om hans møde med kvinden Sophie (5. bog). I 5. bog kalder Rousseau da også med en dobbeltbundet retorisk gestus sit værk for en roman. »Skildringen af den menneskelige natur er i sig selv en ganske køn roman« siger han,⁵ for i næste omgang allerede på forhånd at håne dem, der måtte ønske at afvise bogen som en fiktion. Gør han her på den ene side kunsten til naturens legitime fortolker, så gør han den samtidig til trick, til snyd; en dobbelt omvendingsfigur (kiasme), som han flere gange vender tilbage til, og hvorigennem han tilsyneladende ophæver sine egne udsagn, men samtidig gør opmærksom på, at dannelse, opdragelse og læsning er sammenvævede kulturelle konfigurationer.

Allerede fra de første sider i værket fremstår naturen som både årsag til og virkning af opdragelsen, både urgrund og mål for opdragelsen. Igennem hele værket såvel som i sit øvrige forfatterskab lægger Rousseau da også mange forskellige spor ud med hensyn til naturbegrebets status, idet han snart taler om »naturtilstanden« som historisk-antropologisk tilstand, snart taler om »den menneskelige natur« som antropologisk sædeskildring, snart taler om »naturens formål« som en moralfilosofisk kategori, i lighed med I. Kants senere udlægning af dette begreb, og endelig taler om »naturens bog« og om at læse »naturens bogstav« i noget, der kunne opfattes som en ren tegnteori. Rousseau-forskere strides om betydningen heraf. Er der tale om forskellige naturbegreber, er der tale om en tilstræbt flertydighed eller om en dyb ambivalens? Tror Rousseau på naturen, eller gør han ikke?

Sprogfilosoffen Derrida har i sin analyse set værket og hele Rousseaus forfatterskab i lyset af den vestlige dualisme mellem det, han kalder nærværets ontologi, dvs. troen på størrelser som sandhed og identitet, over for fraværets realitet, dvs. tvivlen på de samme kategorier. Han mener, at Rousseau nærmest på trods forsøger at skrive nærværet frem i sin doktrin om natur, oprindelse og spontaneitet, mens P. de Man i sin fortolkning netop lægger vægt på det, han kalder den allegoriske tale hos Rousseau og beskriver som en stadig uafgjort-hed vedrørende selve sprogets evne til at repræsentere, f.eks. naturen.⁶ Den nykantianske filosof Cassirer formulerer det på den måde, at Rousseaus naturbegræb *også* må ses som en kritisk kategori, som det sted, hvorfra han skaber en idealkategori, en etisk-moralsk norm, der kan repræsentere de sande værdier eller menneskets sande ansigt.⁷

I denne forstand lader Rousseau sin mentor og fortæller i *Emile* blive en slags moderne »naturvejleder«, som M. Jacobus har formuleret det;⁸ han følger ikke bare naturens vejledning, men fremstår omvendt som den, der så at sige bliver sat til at fortælle naturen (barnet Emile), hvad den ikke ved om sig selv, og dermed samtidig belære læseren om, hvori denne natur består, og netop i denne omvendte forstand bliver hans opdragelse til en ikke-opdragelse, til en »naturlig« opdragelse!

Opdragelse til frihed

Målet for Rousseaus opdragelse er det naturrettslige menneske forstået som det frie menneske, den ideelle samfundsborger. Det frie menneske definerer han som det menneske, der har sig selv som mål, og som er identisk med dette mål, det i senere kantiansk forstand selvberørende menneske, der kender sit eget værd. Han vil være den bedst egnede samfundsborger, er tankegangen, idet han retfærdigt af fornuften frivilligt vil indgå i samfundspagten og dermed bekræfte overensstemmelsen mellem sit eget og almenvællets bedste.

Det er derfor Emile i første omgang frem til puberteten isoleres fra andre mennesker i en sand Robisonade-tilværelse med mentoren som eneste selskab og *Robinson Crusoe* som eneste læsestof. Det er mentoren, der tilrettelægger hans møde med naturen og med naturen i ham selv, så det frembyder netop den optimale udfordring, der bestyrker ham i hans egen formåen, og det bliver denne 'naturlige' erfaringsdannelse, der bliver hans åndelige drivkraft.

Den naturlige opdragelse handler altså på ingen måde om en simpel aflæsning af barnets umiddelbare behov, endnu mindre om en laden stå til over for disse, men derimod om en indlevelse i de moralske naturlove og en nøje tilrettelæggelse af opdragelsen herefter. Udgangspunktet for opdragelsen er den

uskyldstilstand, som barnet fødes ind i, og målet er opnåelsen af den menneskelige frihed, som Rousseau definerer som en slags uskyld af højere grad, det vil sige en tilstand, hvor individet så at sige er i fuld besiddelse af sig selv, er sit eget formål.

Midlet er paradoksalt nok den sofistikerede tilrettelæggelse, som gør friheden til en illusion, og som giver mentoren en næsten uindskrænket magt, idet han dog selv samtidig bliver reduceret til en voyeur til Emiles livsudfoldelse. Med til programmet hører, at Emile først sent lærer at læse og skrive, da mødet med skriftsproget og litterariteten også er et møde med kulturen og dermed med den mulige forførelse væk fra det naivt selv-identiske grundlag, hvor kunnen og villen er sammenfaldende. Sproget og litteraturen er nemlig indgangen til fantasien og begæret og dermed faren for at ville noget, man ikke kan. Noget, som Emile skånes for helt frem til puberteten, der, som Rousseau siger det, er menneskets anden fødsel. Thi første gang fødes vi som artsvæsner, anden gang som kønsvæsner.

Denne anden fødsel i puberteten til ungdommen repræsenteres i værket ved Sophies indtræden, idet den fortælles som en historie om pigen, der blev til kvinde. Det bliver Sophie, og dermed det kvindelige, der fra ungdommen kommer til at bære kønnet, for at Emile, og dermed det mandlige, kan fremstå som identisk med det menneskelige og som hævet over kønnet. Som K. Glente⁹ så præcist har formuleret det, så får Rousseau her etableret en dobbelt diskurs, som der allerede ligger en lang tradition for i den vestlige filosofi: på den ene side en diskurs om det alment menneskelige, på den anden en diskurs om kønnet. De to diskurser kan så at sige ikke bringes på samme formel, idet de gensidigt udelukker hinanden.

Opdragelse til skønhed og smag

»Sophie må være kvinde som Emile er mand«¹⁰ er det indiskutable udgangspunkt for Rousseau, idet han taler mod ligheden og for forskellen som den eneste mulighed for at opnå balance mellem kønnene i respekten for begge parter lige værd.

I bestræbelsen på at dokumentere dette synspunkt sammenfatter han den sammenlignende anatomis og psyko-fysiologiens resultater¹¹ i følgende to sætninger: »I alt hvad der ikke særlig angår kønnet er kvinden udstyret som manden«, hvorimod »I alt hvad der angår kønnet finder man overalt hos kvinden og hos manden såvel overensstemmelser som forskelligheder«. ¹² Rousseau konkluderer hæderligvis: »Vi ved ikke, hvor langt disse forbindelser kan

strække sig«, men kun at »I alt hvad de har fælles er de lige; i alt hvori de er forskellige kan de ikke sammenlignes«. ¹³

»Hic Rhodus, hic salta«. Her er det så, at Rousseau ligesom den berømte hærfører Hannibal springer med en cirkelslutning, som lyder: Der er ingen forskel, og dog udgør kønnet hele forskellen. Han indrømmer altså usikkerheden, men gør den samtidig til en begrundelse for opdragelsen, ligesom Freud 150 år senere gør nøjagtigt den samme usikkerhed til en begrundelse for den videnskabelige psykoanalyse. Den »naturlige« kvinde hos Rousseau, den »normale« hos Freud må formes/kultiveres frem samtidig med, at alt det, der karakteriserer hende, må tilskrives naturen.

Rousseau og Freud starter da samme sted, nemlig i forplantningen. Da Rousseau skriver længe før psykoanalysen og dens revolutioner på seksualområdet, så undlader han blufærdigt at eksplicitere sagen. Så meget desto stærkere virker derfor den grundsætning, han udleder heraf: »Den ene bør være aktiv og stærk, den anden passiv og svag; den ene må nødvendigvis både ville og kunne; den anden kan nøjes med at gøre svag modstand«. ¹⁴ Når provokationen heri først har lagt sig, så begynder man imidlertid at undre sig, dernæst begynder man også at digte. For hvad i alverden mener han med, at den anden »kan nøjes med at gøre svag modstand«. Umiddelbart er det rent nonsens alene af den grund, at der mangler et sætningsled, for at det overhovedet kan kaldes en argumentation. Den eneste mulige måde at få sætningskonstruktionen til afgive mening på er at indtænke 'the missing link' i en argumentationskæde, der ville lyde nogenlunde sådan her: »da det er kvinden, der må få manden til både at ville og kunne«, hvilket faktisk indebærer, at hun på forhånd har sanktioneret handlingen. ¹⁵

I stedet for den store voldtægt (som Rousseau tvetunget dels fordømmer, dels betvivler muligheden af) har vi altså den lille eller den simulerede voldtægt. At denne løsning på gåden er rigtig bliver vi siden bekræftet i. F.eks. siges det, at »Kvindens sikreste middel til at opflamme denne kraft består i at gøre så meget modstand, at kraftudfoldelse bliver nødvendig«. ¹⁶ Og igen: »For at den angribende skal blive sejrherre, må den angrebne tillade angrebet eller endog kræve det«. ¹⁷ Og endelig: »Den sødeste følelse for den sejrende mand er da denne: tvivlen om hvorvidt det er svagheden der viger for styrken, eller om det er en frivillig hengivelse. Kvinden er altid så listig, at hun lader denne tvivl forblive uopklaret mellem hende og ham«. ¹⁸

Til forskel fra Freud, der fastholder psykoanalysens naturvidenskabeligt empiriske grund, gør Rousseau ikke det store nummer ud af at tildække sit spring, tværtimod så gør han det frækt til en pointe: »Bemærk hvorledes vi ved at tale om det fysiske umærkeligt føres over til det sjælelige, og hvordan kærlighedens sødeste love lidt efter lidt vokser frem af kønnenes brutaleste

forening«. ¹⁹ Hvis man ikke har fået det forinden, så får man som læser her belæg for, at vi samtidig er gledet fra en bestemmelse af kvinden til en fremskrivelse af en bestemt seksualøkonomi, nemlig udskydelsens økonomi, der da også senere som seksualpædagogik foreskrives Sophie samtidig med, at den allerede er tillagt hende som kvindelig forførelse.

Heri ligger imidlertid også indbygget det paradoks, der er den egentlige motivering for den kvindelige opdragelse. Det, der nemlig på den ene side kræver, at kvinden vækker det mandlige begær, det kræver på den anden side, at hendes egen »ubegrænsede attrå« tæmmes. For at udfordre manden til både at kunne og ville må hun i samme gestus, som hun forfører, selv fremstå som begærløs. Det er dog ikke mindst kønsaktens andens side, dens karakter af formering, der fører til dette dilemma. Mens kvinden nemlig altid vil være sikker på sit ophav og sit afkom, så har manden aldrig denne sikkerhed. Eller rettere så har han ikke anden sikkerhed, end den hun kan give, eller som han kan tiltage sig gennem kontrol over hende. Som moder skal kvinden kunne stå inde for børnene over for manden. Hun må kunne garantere ham sit ophav (som født af en kvinde) og sin ophavsret (som far til sine børn), og dertil kræves hendes absolutte dyd.

Af kønsakten udleder Rousseau den grundlæggende bestemmelse af kvinden, at det er hendes opgave at være manden til behag, dvs. at være ham til nydelse og nytte som henholdsvis mage og mor. Ikke mindst det sidste bliver vigtigt for :

»Af kvinders omsorg er mændenes første opdragelse afhængig; af kvinders opdragelse afhænger også deres opførsel, deres lidenskaber, deres smag, deres fornøjelser, ja, selve deres lykke. Altså bør kvindernes hele opdragelse indrettes med henblik på mændene. At behage dem være dem nyttige, blive elsket og æret af dem, at opdrage dem i ungdommen, passe dem som voksne, trøste dem, gøre dem livet behageligt og hyggeligt – det er kvindernes pligt til enhver tid, og det er det man bør lære dem lige fra barndommen.«²⁰

At manden altså i alle måder er afhængig af kvinden bliver i en tautologisk ringslutning til bevæggrunden for at gøre hende afhængig af ham. Bagved dette ligger den provokerende tanke, at det er kvinden, der tager vare på drengens udvikling til mand, dvs. hans tilegnelse af maskulinitet. Det kan hun, ifølge Rousseau, kun ved at fremkalde den gennem et ikke bare komplementært, men også afhængigt udspil, gennem sin (afhængige) feminitet. Det er her den måske vigtigste bevæggrund for Rousseaus strenge hævde af særarten og de adskilte sfærer ligger. For den maskuline identitet beror på et billede af kvin-

delighed, designet til at reflektere hans maskulinitet. Det kræver dels, at et sådant billede er tilgængeligt for ham, dels at han kan distancere sig fra det og underlægge sig det.

Som følge af sin bestemmelse af kønsforholdet, begrundet i kønsakten, indfører Rousseau på den ene side koketteriet, på den anden side blufærdigheden/skamfølelsen som det kvindeliges to absolutter. At balancere mellem koketteriet og skammen er ifølge Rousseau kvindens store udfordring og opdragelsens væsentligste opgave. Det begreb som mere end noget andet bliver tildelt nøglen til dette dilemma er »skønheden«. Det er gennem den, kvinden holder manden fanget, men det er også gennem den, hun fremstår som et ideal for begge køn. Skønheden bestemmes nemlig som en ydre afspejling af den indre sædelighed eller sjælsgodhed. Den udmærker sig ved at ligge så tæt på naturen som muligt uden at *være* natur. Denne skelnen er samtidig nøglen til Rousseau selv og til hans bestemmelse af det kvindelige som en gåde eller en forskel fra sig selv – i modsætning til maskulinitetens gennemsigtige identitet.

Skønheden er ifølge Rousseau et udtryk for den kvindelige »smag«, der omvendt også må sikres gennem opdragelsen. For »gennem smagen åbner sjælen sig umærkeligt for forestillingerne om det skønne på alle områder og dernæst for de moralske begreber som står i forbindelse dermed«. ²¹ Smagen giver altså adgang til »det skønne«, til kunsten, der har samme kvalitet som naturen, idet den netop tilnærmer sig og fortolker dennes moralske principper. Hos Rousseau etableres der en langt mere direkte forbindelse mellem skønheden og det skønne end senere hos Kant, idet kvinden selv fremtræder som kunstværk, som tilnærmet natur. ²² Det bliver da også forklaringen på, hvorfor hun ikke anses for selv at kunne eller skulle drive det videre end til de såkaldt naturlige talenter. Idet hun nemlig som kropslig gestalt bliver til »den skønne« kan hun ikke selv stå i noget ydre forhold til »det skønne«.

Ved at gøre det til kvindens egentlige bestemmelse at behage henviser Rousseau hende til den væren for andre, eller rettere til at synes frem for at være, hvilket han i 1. bog afviste som en ikke-eksistens for Emile. Det er som en kompensation for dette tab af egenbestemthed, at Rousseau indfører den kvindelige »list« som et redskab, hvormed hun kan gøre sig til herre over manden. Med skønheden kan hun lægge ham for sine fødder, og med listen kan hun styre ham, uden at det synes. ²³ Sådan forestiller Rousseau sig ihvertfald den indre balance, der modsvarer den ydre del-og-hersk-overenskomst, efter hvilken kvinden stiller sig tilfreds med at herske over hjemmet.

Trods disse bestemmelser, der henviser kvinden til en stadig selvbesjring, som udmøntes i en lang række forskrifter for pigens opdragelse, hvoraf den mest provokerende nok er anvisningen på at vænne små piger til afbrydelser og tvang, så løber det som en rød tråd gennem 5. bog om kvinden Sophie, at

man(d) alligevel aldrig rigtig kan være sikker på, hvor han har hende. Hendes eget begær truer hele tiden med at bryde frem, eller rettere så truer hun hele tiden med at forsvinde, at implodere så at sige, og hver gang står denne trussel i forbindelse med den kvindelige litteraritet – dvs. læsningen og skriften.

Litteraritet og kvindelig forførelse

Emile er fyldt af frustrerende eksempler på denne farlige forbindelse mellem kvinden, sproget og imaginariteten. F.eks. den pige, der helt går op i den beskæftigelse at skrive O'er den omvendte vej på sit linned, mens hun ellers nægter at læse og skrive; eller den pige, der er opslugt af sine dukker og glemmer sulten for fantasien; eller Sophie, der fortaber sig i Fenelons roman *Télé-mache* og truer med at overtage historien. Disse historier peger på et fravær, en intethed, som samtidig er en selvtilstrækkelighed, der helt truer med at sætte det identiske princip, som Rousseau har opstillet for *Emile*/manden/sit værk helt ud af spillet.

En af disse nøglehistorier er den mundtligt overleverede fortælling om, hvordan henholdsvis en lille dreng og en lille pige klarer den udfordring at få stillet deres lyst til en bestemt ret under et måltid uden direkte at bede om den. Drengen, der gerne vil have kød, men ikke er blevet budt, beder i stedet om saltet og afslører derved, at han ingen kød har. Pigen derimod peger på alle de retter, hun allerede har fået og gentager højt: »Det har jeg spist af, og det har jeg også spist af« etc., for så at lade tavsheden tale for sig selv, mens hun springer den begærede ret over og derved afslører, at hun gerne vil have den også. Mens drengen løser problemet ved at udtrykke et erstatningsønske, så løser pigen problemet uden at benævne sit ønske, nemlig ved en remse-agtig, lydlig rytme, der standses, hvorved selve cæsuren henleder opmærksomheden på det, hun netop ikke siger – overleveringen meddeler os stadig ikke, hvad det var, pigen ønskede, og det vækker nysgerrighed, skaber fortælling.

Hvad drejer da alt dette sig om? Den forfængelige pige med O'erne holder op, da hun ser sig selv i spejlet og opdager, at hun fremtræder uskønt, og derefter lærer hun sig hurtigt både at læse og skrive. Den pyntesyge pige med dukken beskæftiger sig med fantasmatisk forklædninger, og den listige pige afslører ikke sine længsler. Alle sammen efterlader de en tvivl, en usikkerhed med hensyn til deres egentlige jeg eller begær, ligesom de sår tvivl om sproget, mens de omgiver sig så meget mere med magtfulde tegn. De er i den forstand alle eksempler på den kvindelige forførelse og forskellige udgaver af Sophie. Men de har endnu ikke lært deres lektie så effektivt som hun.

Sophies forførelsesevne ligger i, at hun til perfektion har lært at skjule, at der er en forskel. Hendes maske er så perfekt, at ingen ser den som sådan. Hun er så at sige blevet ét med de dydige miner, de naturlige attituder og de behagelige manerer i en indstuderet spontaneitet, og hun kan derfor udspille forskellen uden, at den henviser til noget, dvs. opildne det maskuline begær uden at tilkendegive nogen lyst selv. Hun bliver så at sige selv til tegn, idet hun behersker tegnenes verden, men samtidig også selv lader sig beherske af dem som objekt for det maskuline blik. Hun er derved placeret på rette sted i historien, som Christine Garbe har formulerer det,²⁴ men åbner også for en anden historie, nemlig historien om den kvindelige erotikks ekstravagante farlighed.

En forførrers manual eller en forbryders album?

Med et udtryk af Mary Jacobus²⁵ kan *Emile* læses som en forførrers manual. *Emile* er udsat for en dobbelt forførelse af Sophie og sin mentor, Sophie forføres af fortælleren, Rousseau forfører os og forføres selv af sin egen fortælling. Ja, en dydig læsning af værket er faktisk umulig – for alle andre end en *Emile*, der kun har læst *Robinson Crusoe*. Hele værket bliver en farlig excess udi nydelsen ved at bedrive seksualpædagogik, mens det forklæder sig som dydig sublimering. Det udgør derved den selvsamme fare, som forfatteren tilskriver kvinden, litteraturen og sproget.

Historien om Sophie er historien om den kvindelige narcissisme gjort til høj kunst. Det er en historie om forførelse som tegn, og det er den skiftevis tilsløring og afsløring heraf, der forener Sophie og fortælleren over for den naive *Emile*. Sophie er det levende, dynamiske paradoks. Med sin naturlighed er hun det fuldendte kunststykke, og i tilsløringen af kunsten er hun naturens eget billede. Natur eller kunst? En hybrid? Vi ved det ikke, og derfor bliver hun en metafor for forskellen selv, en metafor for kønnet.

Det er i hvert fald én af de pointer, som Garbe i sin analyse af værket når frem til. Men måske skulle man snarere som dekonstruktionisterne de Man og B. Johnson²⁶ opfatte denne retoriske bevægelse som en allegori. Som argumentet lyder i Johnsons analyse af et nogenlunde samtidigt billede »Theory« fra 1779 af maleren og kunstfilosoffen J. Reynolds – udført på loftshvælvingen i the Royal Academy of Art som en kvindelig figur, svævende med let adskilte ben på en sky og med en pergamentrulle i hånden, hvorpå der står »Theory is the knowledge of what is truly Nature« – så er hun et rent tegn, et såkaldt tomt tegn, som det faktisk kræver en kenders forudsætninger at kunne aflæse. Men samtidig er den kvindelige figur hos såvel Reynolds som Rousseau et dynamiseret tegn, der er på spil overalt i den samtidige kunst og kultur,

og som kan fyldes med betydning af tilskuere eller læsere, alt efter forudsætninger. Først med romantikken bliver kvinden ifølge Johnson et fastlagt tegn, en metaforisk fremstilling af kulturens andet. Måske er det derfor, at Sophie kan blive ved at udfordre såvel sin fortæller, som sin forfatter – og os nutidige læsere, henover 200 års mere eller mindre fastlagte læseskemaer? For lader vi os ikke forføre af Sophie igen, om ikke andet så glimtvis?

Som Garbe siger, så bliver historien om Sophie også til en historie om, hvordan der skabes fortælling eller snarere om, hvad maskulin narration er for noget. På et tidspunkt er Sophie ved at løbe af med historien som en sygehistorie, da hun fortaber sig i romanlæsning. Det får hun, som vi ved, ikke lov til, men det er Sophie, der gentagne gange hjulpet af fortælleren ved at opdne, udskyde og provokere det maskuline begær redder historien, dvs. skaber plot. Hun er det mandlige begærs og med det fortællingens primus motor, men selv uden hverken begær eller narration. Hun er og forbliver et 0 – et mystisk og dragende rum uden nogen tidslig dimension og derfor uden egen historie. På én gang en koncentrisk, autoerotisk althed og en begrænset, selvbegrænsende intethed.

Men hvad er så forklaringen på, at Sophie først optræder i 5. og sidste bog af værket? Ja, en oplagt forklaring kunne være, at Rousseau først undervejs har udviklet sin idé om den kønsspecifikke opdragelse, at den først posthumt er blevet gjort til en hovedidé i værket. En anden kunne være, at netop dette lader det kvindelige fremstå som en andethed, som den forskel, der skrives ud fra, men som selv først afsløres til sidst.²⁷

Undervejs henviser Rousseau gentagne gange til den gåde, det forekommer ham at være, at drenge er født af mødre, og den frygt, som udspringer heraf, nemlig at de skal lade sig feminisere. Løsningen gives først med 5. og sidste bog i form af pigens opdragelse til som hustru og moder at eksponere den maskuline identitet. Ja, man kan måske ligefrem sige, at Rousseau lader det være feminiteten, der først truer og dernæst giver mening til maskuliniteten, såvel som den hele fortælling. Det er så at sige den, der skaber narrationen eller plottet ved i sin negativerede form at fremstå som »forbryderen« i denne ikke-roman, og det er den, der dernæst i sin forklarede positivitet kan fremstå som »forbrydelsens« opløsning. Denne drejning gør pludselig pigeopdragelsen til eksperimentets hjørneste og bogen om Sophie til hovedsagen.

Som sådan svarer strukturen godt til det, der i nyere narratologi er blevet sagt om forholdet mellem køn og narration.²⁸ Det, jeg her har kaldt udskydelsens økonomi, gøres til en narrativ begærsstruktur, hvori den maskulint konnoterede læsning styres af bevægelsen mod den finale opløsning, hvorfra der kan foretages en fortolkende læsning bagud. Også Garbe²⁹ hævder, at der

kan foretages en sådan analogi mellem det maskuline begær og vores normer for narration, der begge stræber mod forløsning og vidensbeherskelse.

Men tror vi på den givne løsning i *Emile*? Rousseau gjorde det ikke selv. I hvert fald begyndte han på et aldrig fuldført fragment om Emiles og Sophies videre skæbne, hvor Sophie lader sig forføre, mister sin dyd og går mod bunden, mens Emile flakker om i verden.³⁰ Som et tankeeksperiment i forlængelse af Garbe, så har vi her begyndelsen til den uafsluttede, måske uendelige historie, hvori det kvindelige tager hovedrollen, og hvori mange siden Rousseau har deltaget i en forgæves bestræbelse på at lukke historien.

Værket handler med sine paradokser og ambivalenser tilstræbt eller ej om manglen på éntydighed, nærvær og identitet. Ordene viser sig altid at dække over noget andet og mere og kan aldrig bringes til helt at føje sig sammen i én betydning. Sproget er ligesom Sophie ikke identisk med sig selv, tværtimod så udgør det en stadig forskelssætten. Det afstedkommer den paranoia, der gennemstrømmer hele værket som en forudgribelse af at blive miskendt. Men mistror Rousseau sproget, så tror han så meget desto mere på tegnet, idet han hengiver sig til dets magt. Alt bliver til tegn, og tegnet bliver alt som et middel til både at læse og foreskrive kvinden og naturen i én og samme retoriske gestus, og refererer det ikke til en objektiv, dvs. empirisk konstaterbar sandhed, så er det i besiddelse af en egen realitet, en indre meningsfylde.³¹ Det er denne magt, Rousseau hengiver sig til i sin rablende fabuleringen over opdragelsen. Som den af Rousseau selv skabte myte fortæller, så blev værket til i en næsten uafbrudt energiudladning over seks døgn.

Skabelsesmyte og monsterdiskurs

Skævheden mellem Emile og Sophie og deres plads i historien ligger allerede i konstruktionen af mentoren som fortæller. Om denne rolle siger han selv, at han betragter sig som Emiles *createur*. »Det er mig som har gjort ham til menneske«³² siger han med et ordvalg, der senere mimes af naturvidenskabsmanden i Mary Shelleys monsterroman *Frankenstein* (1816). Som Frankensteins monster – og som Adam i Edens Have – skal også Emile have en livsledsager-ske ved sin side, der først gennem ham træder ind i historien.

Den feministiske filosof S. Kofman sammenligner direkte teksten med »Genesis«, her på engelsk:

»It is not good for man to be alone; I shall make for him a companion similar to him« (»Genesis«).

»It is not good that man be alone. Emile is a man; we promised him a companion; now we must give her to him« (»Emile«).³³

Det er altså også om bibelske skabelsesmyte i dens moderne ikklædning som (naturvidenskabs)mandens drøm om at skabe liv og ideen om, at kvinden skabes som mandens livsledsager.

Der er imidlertid flere vigtige forskelle mellem Rousseaus og Mary Shelleys skabelseshistorie. Nemlig, at det hos Rousseau handler om at forme det levende materiale og om at udlede naturens moralske love, mens det hos Mary Shelley handler om at fremkalde liv af materien og udnytte naturens fysiske love. Hos Rousseau træder teknologien ind som en maskinmetaforik, der dækker over den naturlige opdragelses karakter af sofistikeret iscenesættelse, en frivillig tvang, hvor igennem mentorens vilje bliver til podens ønske. Det kan tolkes, som om det her drejer sig om den type eksperiment, som videnskabshistorikeren M. Foucault har kaldt selvets teknologi. Men det er i så fald stadig en teknologi, der står i den gode naturs tjeneste og falder heldigt ud. Der er umiddelbart ingen monsterdiskurs.

Eller er der? Vi så jo, hvordan den kvindelige forførelse og tegneksistens antog monstrøs karakter. Og Sophie unddrager sig netop den selvets teknologi, som Emile underlægges, ved slet ikke at have nogen forhistorie, endsige mentor. Som et af Rousseaus mange finurlige paradokser, så opdrages Emile med tegnets forskel fra sig selv gennem mentorens 'snyd' og udvikler sig derved til fantastisk realist, mens Sophie opdrages direkte efter bogstaven og derved udvikler sig til realistisk fantast. Hvor Emile indoptager det sociale og bliver identisk med det, da tilpasser Sophie sig det, uden at vi ved, hvad hun tænker. Med alle de ydre begrænsninger, hun tillægges, så indrømmes hun faktisk en større integritet. Det er da også den mistanke, Rousseau nærer til hende, hvorfor han desto hårdere pålægger hende at lyde manden og autoriteten. Det bliver altså ved at undvige mentor-teknologien, at Sophie bliver farlig, mens Emile underlagt denne netop bliver ufarlig. Og dét er uægtelig en anderledes monsterdiskurs end den, vi møder i Frankenstein.

Mentor-konstruktionen er som allerede Mary Wollstonecraft, Mary Shelleys moder, påpegede i *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), ikke nogen uskyldig konstruktion, da det er drømmen om at erstatte den kvindelige evne til at skabe liv, der nærer den (selv om Rousseau retfærdigvis gør opmærksom på, at hans mentor også erstatter den biologiske far).

Den har hos Rousseau også en anden side, som handler om at skabe et billede af en mønsteropdragelse, hvorfra moderskabet kan kritiseres og kontrolleres. Det er nemlig mødrene, som Rousseau henvender sig til helt fra første linie, og som han også lader sin fortæller tale til med et dobbelt sigte. Dels for

at belære de mødre, som forført af tidens mode og storbyliv forsømmer moderskabets »hellige«, dvs. naturlige pligter.³⁴ Dels for at give råd og vejledning til den »kærlige moder«, der ønsker at drage behørig omsorg for sine (drenge)-børn.³⁵

Skrækvisionen er for Rousseau den situation, hvor mødrene svigter deres opgave som mødre (hvilket ifølge Rousseau netop er ved at ske, i hvert fald i byerne), maskuliniseres og dermed ophører med at være maskulinitetens spejl. Den egentligt monstrøse trussel kommer derfor fra udviskningen af kønsgrænserne, hvilket igen er motiveringen for hans kønspolitiske strategi: særart og de adskilte sfærer.

Er det forskellens og distancens kollaps, han allermest frygter, så er det dog samtidig den, han allermest længes efter – og til stadighed gennemspiller i sin fiktion, som jeg ovenfor har været inde på. I en vis forstand bliver mentoren da også selv til en moder, der lader sig feminisere og som moder-mentor fremstår som den listige teknologiske forfører, der selv unddrager sig kontrol. Og det giver unægtelig igen monsterdiskursen en ny drejning som feminiseret maskulinitet.

Garbe inddrager i sin analyse den hypotese, at Rousseau skriver sig ind i den maskuliniseringsbølge, som slog ind over Europa i kølvandet på de borgerlige revolutioner som et opgør med det, der opfattedes som et feminiseret adelsvælde, og som bla. tog institutionel form af de mange kaffehuse og klubber for mænd, men ikke mindst logebevægelsen, som var en slags modpol til de kvindedominerede saloner. Rousseaus udfald mod de parisiske saloner og specielt salonværtinden Ninon de Lenclos³⁶ kan læses ind i denne sammenhæng som en kamp mod på den ene side salonens emancipatoriske kvindesyn og på den anden side den indre feminitet i individet og kulturen. Garbes synsvinkel gør det oplagt at drage paralleller til den aktuelle kønsdebat om moder-offentlighed, feminisering af kulturen og den ny-maskuline modoffensiv, men dem vil jeg dog lade ligge her.

Emile i Danmark

Som Olaf Carlsen, der har skitseret *Emiles* receptions historie i Danmark, hævder for perioden frem til omkring 1900, så ser det ud til, at værket helt frem til i dag overvejende er blevet fortolket tematisk som en behandling af opdragelsen og i mindre grad retorisk.³⁷ Dog har værkets samtidige læsere haft en udpræget sans for dets erotiske kvaliteter, og de læste det –kvinder som mænd – også som en roman-agtig fortælling.

Inden *Emile* blev oversat til dansk var den hjemlige diskussion omkring værket relativt afdæmpet og overvejende negativ, idet Rousseau blev opfattet som en politisk radikal, som det var farligt at lade ungdommen stifte bekendtskab med. Oversættelsen, der kom i 6 bind fra 1796-99, bidrog imidlertid til at gøre Rousseau til en af de mest populære, om end stadig omstridte, forfattere i den danske litterære offentlighed omkring 1800. Medvirkende hertil var, ifølge Carlsen, ikke mindst oversætteren Werfels indsats, idet han inddrog en række tyske pædagogers kritiske kommentarer til den tyske oversættelse og selv bidrog med en slags anti-kritik til forsvar for Rousseau, hvori han pointerede, at om end Rousseau kunne kritiseres for bestemte holdninger og udtryk, så måtte forfatteren vurderes på værkets helhed og banebrydende ideer. Han lagde dermed op til en debat, som fortsatte hele vejen op gennem det 19. århundrede og i perioder kunne dele den danske offentlighed i to lejre – pro et contra.

I nogle miljøer blev Rousseau i takt med oversættelserne af hans øvrige værker henover århundredskiftet genstand for en nærmest kultagtig dyrkelse. Det var f.eks. tilfældet i dele af de aristokratiske og borgerlige miljøer, der også havde sikret udgivelsen af *Emile* ved at abonnere, heriblandt statsmanden og aristokraten Schimmelmänn og salonværtinden Friederike Brun. Det er miljøer, som jeg kender til fra et større, nordisk projekt om den nordiske salonkultur i perioden 1780-1850.³⁸ Én af de ting, som vi diskuterer inden for dette projekts rammer, er, om kønnene har lagt noget forskelligt i denne Rousseau-dyrkelse og måske også har læst f.eks. *Emile* forskelligt. Lad mig imidlertid her slutte med at citere en af de tidlige, mandlige fans, nemlig et brev fra Ernst Schimmelmänn til vennen August Hennings, der i øvrigt senere skrev en biografi (på tysk) om Rousseau:

»Jeg har læst slutningen af denne Bog om igen. Himmel, hvilket rørende Maleri! Hvor jeg var ude af mig selv under Læsningen! Det har næsten helbredt mig for min Misanthropi. Jeg var rykket 1000 Aar bort fra min Tidsalder. Jeg fandt den vise Mentor lige saa lykkelig som sin Elev. Beskuelsen af en saadan Elskov kan lyksaliggøre. Blot at læse Skildringen deraf har næsten tilfredsstillet mit Hierte. Jeg vil tage den med mig. Sofies hulde Billede bør tilegnes i Vor Ensomhed. Deres gæstfri Sjæl vil give det Husrum.«³⁹

Over for en sådan begejstring ihukommer man uvilkårligt Rousseaus egne advarsler mod læsningens farer i *Emile*, ligesom der senere er blevet advaret mod at læse ham, ligesom børn og unge i dag bliver advaret mod mediernes og især visse genrers forførelse, ligesom ...

Noter

1. Der er her citeret efter Jean-Jacques Rousseau: *Emile – eller om opdragelsen*, bd. 1-3, Kbh. 1962 (org. 1762; herefter forkortet *Emile*).
2. J.J. Rousseau: *Emil – eller om Opdragelsen af J.J. Rousseau, Borger i Genf. Oversat af fransk og udgiven med Tydscklands Opdragelsesrevisorers og en Deel Danske oplysende, bestemmende og rettende Anmærkninger*, 6 bind, Kbh. 1796-1799. Det er i år 200 år siden, J.J. Rousseaus *Emile* begyndte at udkomme i den første danske oversættelse, der også indeholdt det af Rousseau efterladte fragment til en fortsættelse »Emile og Sophie – eller de Ensomme. Et fragment« (6. bog). Den danske oversætter, J. Werfel, har foruden en udgave på originalsproget benyttet en tysk oversættelse ved C.F. Cramer. Denne tyske udgave indeholdt kritiske kommentarer ved en række fremtrædende tyske pædagoger som J.H. Campe, F.G. Resewitz, M. Ehlers og E.Chr. Trapp, som Werfel oversatte til den danske udgave og desuden supplerede med en omfattende anti-kritik til forsvar for Rousseau. Disse tilføjelser udgør en hel bog i bogen, i sig selv vægtigt læsestof, der vidner om den overvejende pædagogiske interesse, som værket affødte i sin samtid. Desuden har forlæggeren, Sebastian Popp, ladet subscriptionslisten indgå, hvoraf det fremgår, at flere af samtidens prominente personer, heriblandt statsmanden Ernst Schimmelmann og salonværtinden Friederike Brun, har tegnet sig.
3. Op.cit., bd 1, p. 10.
4. Op.cit.
5. Op.cit., bd. 3, p. 90.
6. Paul de Man: *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, New York 1971.
7. Ernst Cassirer: *Rousseau, Kant, Goethe*, Hamburg 1991 (org. 1939).
8. Mary Jacobus: *Romanticism, Writing and Sexual Difference*, Oxford 1989.
9. Karen Glente: *Mennesket og Kvinden: Om oplysningen, dannelsen og kønnet*, Kbh. 1992.
10. Op.cit., bd. 3, p. 5.
11. Den spekulative kønsfilosofi og opdragelseslitteraturen indgik i sidste halvdel af 1700-tallet i den strøm af nye discipliner med indbyrdes flydende grænser, ud af hvilken den moderne videnskab tog form. Alle forsøgte de at definere mennesket over for naturen på et tidspunkt, hvor det som sekulariseret subjekt var blevet et erkendelsesteoretisk problem, men hvor det endnu ikke var muligt at tænke det uden for sit naturgrundlag eller et telos. Løsningen på dette dilemma blev en kønsbestemmelse, der knyttede kvinden mere til naturen, manden mere til kulturen, og der opstod en række sidediscipliner til kundskaben om mennesket, som tog sig af kundskaben om kønnet – dvs. kvinden, for det var hende der kom til at bære kønnet. Foruden den spekulative kønsfilosofi var det f.eks. særantropologien, den medicinske antropologi og psyko-fysiologien, alle forløbere for gynækologien, den moderne lære om kvinden og kønnet per se. Frem for at være en selvfølgelig, religiøst betonet reference blev naturen nu ekspliciteret, sat på begreb og tildelt en ny rolle som den instans, der skulle erstatte Gud som det yderste bevis. Den moderne naturvidenskab var selv blevet den ny religion. Ikke mindst det kvindelige køn blev blotlagt af det videnskabelige blik og dissekeret af den anatomiske kniv, og det blev nu 'de hårde videnskaber', der udlagde de fysiske naturlove i (seksual)moral og kvindelighedsdoktrin, og som tildeltes den kulturelle definitionsmagt. En magt, som

ikke mindst de medicinske videnskaber og gynækologien har bevaret frem til i dag parallelt med Freud og psykoanalysen, sådan som det beskrives hos Claudia Honnegger: *Die Ordnung der Geschlechter. Die Wissenschaften vom Menschen und das Weib 1750-1800*, Frankfurt og New York 1991.

12. Op.cit., bd. 3, p. 5.
13. Op.cit., bd. 3, p. 6.
14. Op.cit., bd. 3, p. 6.
15. Christine Garbe: *Die 'weibliche' List im 'männlichen' Text. Jean-Jacques Rousseau in der feministischen Kritik*, Weimar 1992.
16. Op.cit., bd. 3, p. 7.
17. Op.cit., bd. 3, p. 8.
18. Op.cit., bd. 3, p. 9.
19. Op.cit., bd. 3, p. 10.
20. Op.cit., bd. 3, p. 16.
21. Op.cit., bd. 3, p. 16.
22. Her tænkes der især på de antropologiske værker. Immanuel Kant: »Beobachtung der über das Gefühl des Schönen und Erhabenen« og »Anthropologie in pragmatischer Hinsicht«. *Werke: Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*, bd. 6, Darmstadt 1975 (org. 1764 og 1798/1800).
23. Op.cit., bd. 3, p. 45.
24. Op.cit.
25. Op.cit.
26. Barbara Johnson: *The Wake of Deconstruction*, Bloomington 1993.
27. Jvf. også Freuds fremstilling af barnets psyko-seksuelle udvikling godt 150 år senere, hvori det kvindelige fremstår som en afvigelse fra normen
28. Diskussionerne om forholdet mellem køn og begær, fortælling og læsning er glimrende fremstillet af Hans Henrik Møller: »Der var engang – aspekter af nyere narratologi« in *Edda* 1, 1993, pp. 33-44.
29. Op.cit.
30. 6. bog i den første danske udgave.
31. Jvf. P. de Man op.cit.
32. Op.cit., bd. 3, p. 77.
33. Sarah Kofmann: »Rousseau's Phallocratic Ends« in *Hypathia* vol. 3, no 3, 1989, pp. 123-136. Jvf. også anden tidligere feministisk kritik, f.eks. hos Barbara Duden: »Das Schöne Eigentum. Zur Herausbildung des bürgerlichen Frauenbildes an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert« in *Kursbuch* 47, 1977.
34. Op.cit., bd. 1, p. 23.
35. Op.cit., bd. 1, p. 9,13.
36. Op.cit., bd. 3, p. 46, 80.
37. Olaf Carlsen har i *Rousseau og Danmark. Et Pædagogik- og Lærdomshistorisk Længdesnit til Belysning af Rousseaus indflydelse paa Dansk Pædagogik til o. 1900*, Aarhus 1953 gennemgået den danske receptionshistorie frem til omkring 1900, hvori han, som undertitlen angiver, især har koncentreret sig om den pædagogiske Rousseau-diskussion. Hans kommentarer til den periode, han dækker, er, at det i det hele taget overvejende er som pædagogisk værk, *Emile* er blevet læst i Danmark. Jeg har ikke systematisk gennemgået receptionshistorien med henblik på at afdække andre mulige læsningstraditioner, men det er også mit bud, at det først er sent i det 20. århundrede, at *Emile* bliver læst litterært – både herhjemme og i udlandet.

38. Projektet »Nordisk salonkultur – et komparativt studie af nordiske salonmiljøer ca. 1780-1850« er støttet af Nos-h i 1994-96. Gruppen bag projektet, som ledes af undertegnede fra Odense Universitet, består af 9 forskere fra Danmark, Norge, Sverige og Finland.
39. Ernst Schimmelmanns brevveksling med ungdomsvennen August Hennings *Lettres des deux Amis en Dannemarc*, der refererer til titlen på et andet af Rousseaus værker *Lettres de deux amans, Habitans d'une petite Ville au pieds des Alpes*, som imidlertid blev lanceret under titlen *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761). Brevvekslingen blev først udgivet som »Rousseausk Interiør fra Danmark« i tidsskriftet *Museum* i 1891 efter begge brevskriveres død og er her citeret efter Olaf Carlsen *Rousseau og Danmark* 1953, p. 39.

